

بِسْمِ تَعَالَى شَأْنِهِ الْعَزِيزِ

هدایت تحصیلی طلاب درس خارج

محمد حسین ملک زاده

استاد دروس خارج فقه و اصول حوزه علمیه قم

بیان فوائدی جهت هدایت
تحصیلی طلاب و استفاده
حداکثری از درس خارج

فهرست

فائده ۱) رعایت عوامل پیشرفت در درس ۳
فائده ۲) انتخاب چند باب مهم تر از عبادات و
معاملات ۵

فائده ۳) اتخاذ مبنا و ابراز نظر مستدل در هر
مسئله یا هر بخش از درس ۷

فائده ۴) عدم اکتفاء به یک استاد (منحصر
نکردن خود در درس یک استاد) ۹

فائده ۵) محسنات دروس خارج خصوصی و
کم جمعیت ۱۱

فائده ۶) محسنات دروس خارج عمومی و
پرجمعیت ۱۴

فائده ۷) استفاده توأمان از دروس عمومی و
خصوصی ۱۷

فائده ۸) بهره مندی از اساتید نوپرداز، در
کنار اساتید سنت گرا ۱۸

فائده ۹) بهره گیری از مشاور درسی، هادی
تحصیلی و راهنمای علمی ۲۰

فائده ۱۰) هرمنوتیک. فلسفه تحلیلی و
فلسفه علم ۲۲

فائده ۱) رعایت عوامل پیشرفت در درس

توصیه‌هایی که در طول دوران تحصیل دروس طلبگی مطرح می‌شوند و عموماً از عوامل ظاهری پیشرفت علمی هستند، رعایتشان، به همراه رعایت عوامل باطنی و معنوی پیشرفت، در مرحله درس خارج نیز لازم و ضروری است؛

توصیه‌هایی نظیر:

۱. انجام **پیش مطالعه**؛
۲. **حضور** در دروس به صورت **منظم**، بدون تأخیر و بدون غیبت؛
۳. **توجه کامل** در جلسه درس؛
۴. دقت در **چگونگی ورود و خروج** استاد به هر بحث و کژ و فرهای علمی وی؛
۵. انجام **پس مطالعه** توأم با تأمل و تفکر در گفته‌های استاد و ظرائف و دقائق بحث؛
۶. انجام **مباحثه**؛
۷. **تقریرنویسی** و یا لااقل چکیده‌نویسی و خلاصه‌برداری از اهم نکات درس و

مطالبی که استاد بیان داشته است؛
حتی الامکان به زبان **عربی**.

برخی از این موارد نیازمند توضیح و
تفصیلی است که در قالب نکاتی مستقل
به آنها خواهیم پرداخت؛
إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى.

فائده ۲) انتخاب چند باب مهم تر از عبادات و معاملات

شرکت در درس خارج **تمامی ابواب** فقه برای انسانی با همین عمرهای طبیعی عادت ممکن نیست، کما این که لازم هم نیست؛ بلکه برای دستیابی طلبه به قوه استنباط و یا تقویت و تکمیل این ملکه، قوه و مهارت، لازم است که وی چند باب مهم تر، مشکل تر و احیاناً پرکاربردتر از عبادات و نیز معاملات را انتخاب کند و در درس خارج آنها در نزد فقیهان و اساتید حاذق و متبحر، تتلمذ نماید.

برای نمونه خوب است که از معاملات، بیع، اجاره و یا مضاربه را و از عبادات، طهارت و صلوات و بعد هم، حج و زکاه و یا خمس را برگزیند.

روشن است که هیچ گونه حصری در کار نیست و ابواب مذکور، صرفاً به عنوان نمونه پیشنهاد می‌شوند. طبعاً برای یافتن و برگزیدن ابواب مهم تر، مشکل تر

و پرکاربردتر فقهی، می‌توان با علما و اساتید مختلف **مشورت** نمود و پس از استماع نظرات گوناگون به جمع بندی و انتخاب مطمئن تری دست یافت.

در خور ذکر است، این که تأکید می‌شود طلبه، هم درس خارج برخی از ابواب عبادات را ببینند و هم بعضی از ابواب معاملات را، بدین جهت است که تا حدودی شیوه استدلال ورزی متکی بر **مستندات استنباط حکم**، در این دو عرصه با همدیگر متفاوت می‌باشند؛ چرا که در **عبادات**، سر و کار فقیه، بیشتر با **نصوص و روایاتی** است که در عموم مسائل در اختیارش قرار دارند اما در **معاملات**، نصوص و روایات به مراتب کمتری وجود دارند و بیشتر از **قواعد** بهره برداری می‌شود. کما این که فهم عرفی، سیره عقلا، دلایل عقلی و مجعولات و اعتبارات عقلائیه، در فقه معاملات، دارای حضور و نمود بیشتری هستند تا در فقه عبادات و تعبدیات.

فائده ۳) اتخاذ مبنا و ابراز نظر مستدل در هر مسأله یا هر بخش از درس

طلبه بحث خارج، **نباید** یک **مستمع صرف** و یا حتی یک **محرر و مقرر محض** که تنها هنرش کتابت بیانات، آراء و افکار استادش است باشد، بلکه باید در هر مسأله و در هر بخش تلاش نماید خود نیز با اتخاذ مبنا به رأی و نظری مشفوع به دلیل و برهان، دست یابد و در ذیل بیان استاد، دیدگاه خویش را هم ثبت نماید. لذا آنها که مقید به نگارش گفتار استاد هستند باید در پایان هر قسمت از بحث استاد، بخشی را خالی بگذارند و **نظر استدلالی خویشتن** را درباره مسأله و مبحث مذکور در آن منطقه فراغ، **مرقوم دارند**. آنها هم که درس استاد را تحریر و تقریر کتبی نمی‌کنند دست کم باید رأیی که خود به آن رسیده‌اند را به همراه ذکر مدارک، مستندات و ادله آن، که ممکن است با بیان استاد نیز همسان باشد، بنویسند و در محلی، ثبت، ضبط و حفظ نمایند.

شاید خالی از لطف نباشد که بدانید، **اهمیت اتخاذ مبنا** و دستیابی به رأی و نظر شخصی به وسیله طلبه، در خلال حضورش در بحث خارج، تا بدان پایه است که برخی اساطین و اساتید بر این باور بوده اند که بهتر است درس خارج فقط دو یا سه نوبت در هفته برگزار گردد تا در بقیه ایام هفته، طلبه از فرصت کافی برای کار و تأمل بر روی مطالب و مباحث مطرح شده به وسیله استاد برخوردار باشد و با استقراء و استقصاء گسترده، تتبع اقوال و تحقیق در مسأله بتواند به رأی مستدل و قابل اعتنا به لحاظ فنی دست یابد.

فائده ۴) عدم اکتفاء به یک

استاد (منحصر نکردن خود در درس یک استاد)

تجربه نشان داده است طلاب و فضایی که در مقطع خارج، خود را **منحصر به یک استاد** می‌کنند و سالیان طولانی، فقط و فقط خوشه چین خرمن دانش یک عالم هستند، خواه ناخواه، به **تقلید** می‌افتند و قدرت نوآوری، ابتکار و ابراز نظراتی فراتر از آراء استاد منحصر به فرد خویش را از دست می‌دهند. اینچنین تلامذهای، نه تنها در شیوه استدلال و رزی بلکه حتی در نوع نگاه به مسائل و ذوق و سلیقه علمی، فقهی و اصولی هم به میزان زیادی، شبیه و یا محدود به شیوه، نگاه و سلیقه استادشان می‌شوند و در بهترین حالت و اگر کوشش فراوانی کنند، **تکرار استاد** خود خواهند بود.

در حالی که به قول معروف، هر گلی، رنگ و بوی خاص خود را دارد، و در خصوص ما نحن فیه هم واضح است که هر استاد

و مدرسی، شیوه استدلالی، ذوق علمی و فهم خاص خود را دارد و از تجربیات و نکات ویژه خود برخوردار است، در نتیجه **اگر طلبه اساتید مختلفی را ببیند** و از درس و بحث آنان بهره بگیرد با اذواق، سلايق و انواع روش‌ها و نگرش‌های آن اساتید آشنا می‌شود و **می‌تواند** با تلاش و دقت نظر، **نقاط مثبت و قوت** اساتید گوناگون را شناسایی، **گلچین** و میان آنها جمع‌سالم نماید و به عنوان برابندی برای همه آن بزرگان، گامی جلوتر به سوی **کمال** بردارد.

فائده ۵) محسنات دروس خارج خصوصی و کم جمعیت

همان طور که بسیاری اذعان دارند **درس‌های خصوصی** (درس‌های خلوت و کم جمعیت) محاسن و فوائد غیر قابل انکاری دارند، که از جمله آنها سهولت انجام **گفتگوی بین‌الاثنیتی و پرسش و پاسخ** میان متعلم و معلم و میسر شدن برقراری رابطه نزدیک‌تر و صمیمی‌تر میان طرفین جهت **بده و بستان علمی و فکری** آسان‌تر و بهره‌گیری علمی، فکری و اخلاقی افزون‌تر طلاب از اساتیدشان می‌باشد.

در **درس خصوصی**، استاد این امکان را می‌یابد که **نظارت و اشراف** بیشتری بر درس و بحث‌ها و روند و فرایند دانش‌اندوزی و دانش‌پژوهی شاگردان و حتی زندگانی و معیشت آنان داشته باشد و در مواقع و مواضعی که لازم باشد آنها را راهنمایی و کمک نماید.

استاد خصوصی چه بسا حتی می‌تواند
شخصاً **تقریرات** کتبی طلاب درس خویش
را مورد **بازبینی** و تصحیح قرار دهد و
تحقیقاتی را هم به شکل اختصاصی به
آنان واگذار نموده، نتایج پژوهش‌های
آنها را نقد و بررسی کند.

اینجانب شخصاً این تجربه و توفیق را
داشته‌ام که علاوه بر سال‌ها حضور در
درس خارج فقه **مرحوم آیت الله میرزا**
جواد تبریزی (ره) که به صورت عمومی
و با شرکت بیش از هزار نفر از طلاب و
فضلا در مسجد اعظم قم برگزار می‌شد،
به شکل خصوصی نیز از این استاد
معظم بهره ببرم؛ بدین صورت که هر روز
پس از درس تا دفتر معظم له، با ایشان
همراهی می‌کردم و سؤالات و اشکالاتم را
با ایشان در میان می‌گذاشتم و از آن بحر
عمیق فقه پاسخ می‌گرفتم و از این رهگذر
تلاش می‌کردم که حتی المقدور با رموز
و ظرائف فقه و فقاہت آشنا شوم. یک
روز **مرحوم میرزا**، همان طور که قدم زنان
مشغول صحبت بین الاثنینی و سؤال و
جواب بودیم، برای تشویق بنده و تأکید

بر اهمیت استفاده خصوصی از استاد، به
من فرمودند:

«ما از منزل آقای خوئی به جایی رسیدیم،
نه از درس [عمومی] ایشان.»

حضرت استاد می‌خواست بفرماید اصل
پیشرفت علمی که برای ایشان به دست
آمده بود از جلسات و بحث‌های خصوصی
با **آیت الله خوئی** ناشی شده بود، نه
صرفاً از حضور در **درس عمومی**.

فائده ۶) محسنات دروس خارج عمومی و پرجمعیت

با وجود برخی انتقادات و ایرادات نسبت به دروس خارجی که با حضور تعداد فراوانی از طلاب برگزار می‌شوند، شاید هنوز هم بسیاری با این عقیده، همراه باشند که درس‌های عمومی، شلوغ و پر جمعیت دارای ویژگی‌های مثبت و محسنات خاص خود هستند؛ محسناتی که نمی‌توان سراغ آنها را در دروس خصوصی گرفت.

از جمله آنکه معمولا - و نه همواره - درس‌های شلوغ و پر جمعیت، متعلق به **علمای طراز اول و مراجع تقلید** هستند، که علی‌رغم آنکه اساتیدی در این رتبه، اشتغالات و مراجعات فراوانی دارند و شاید آنچنان که شایسته است فرصت مطالعه برای تدریس را نداشته باشند، اما در عوض، به جهت **قوت بیشتر و سابقه طولانی‌تر** در اجتهاد و استنباط و نیز **سر و کار بالفعلشان با امر افتاء** در ابواب گوناگون و پاسخگویی به استفتاءات متنوع و پر شمار

مقلدان، درسشان **حاوی مطالب کاربردی** و دقت هایی در کار با ادله محرز و اصول عملیه، استظهار و استفاده از آیات و روایات و شناخت عرف، فهم عرفی و بنای عقلا است که احیاناً درس اساتیدی که در این جایگاه قرار ندارند، فاقد این مزایا و این افادات و استفادات می باشد.

از جمله دیگر نکات مثبت این دروس آن است که گاهی به دلیل حضور جمع کثیری از دانش پژوهان و طالبان علم و معرفت و وجود انفاس و نفحات قدسیه شمار بیشتری از جنود نور و هدایت، استاد، ملهم شده یا بر سر **ذوق** آمده، نکات و مطالبی را می گوید که چه بسا هرگز در درس و جمع خصوصی بیان نکند.

همچنین حضور در چنین درس هایی تأثیر زیادی بر **روحیه طلبه** می گذارد و حقیقتاً در رشد، نمو و توسعه شخصیتی او مؤثر است و او را از روحیه انزوا طلبی و گوشه گیری و داشتن افکار و نگاه های خاص و احیاناً غیر طبیعی، نامعتدل و معوج، رهایی می بخشد.

خلاصه آنکه به نظر می‌رسد عبارت «**ید**
الله مع الجماعة» درباره درس و بحث هم
مصدق دارد.

فائده ۷) استفاده توأمان از دروس عمومی و خصوصی

حال که در ضمن فائده پنج و شش، تا حدودی با فوائد و محاسن دروس عمومی و خصوصی آشنا شدیم، بر این اساس پیشنهاد می‌شود که طلبه، برای بهره‌مندی از فوائد و عوائد هر دو گونه درس - عمومی و خصوصی - و به مصداق «الجمع مهما أمکن أولى من الطرح»، در صورت امکان میان دروس عمومی و خصوصی جمع نماید و به طور مثال اگر می‌خواهد در دو درس - در عرض یا طول هم - شرکت کند، یک درس را از میان دروس عمومی و یک درس را از میان دروس خصوصی گزینش کند.

لازم به ذکر است دروس خارجی که در برخی معاهد، مؤسسات و مدارس فقهی و حوزوی، برای جمع مشخص و محدودی ارائه می‌گردند نیز از قبیل دروس خصوصی می‌باشند.

فائده ۸) بهره مندی از اساتید نوپرداز، در کنار اساتید سنت گرا

خوب است که طلبه بحث خارج، در مقام انتخاب استاد، صرفاً از **اساتید سنتی و سنت‌گرا** که بیشتر به شیوه‌ها و دیدگاه‌های گذشتگان اهمیت می‌دهند و در درسشان از تحقیقات تازه، آراء معاصران و مناہج جدید خبری نیست بسنده نکنند و علاوه بر بهره‌وری از جهات ارزشمند و سودمند دروس چنین اساتیدی و حفظ اتصال با سنت‌های حسنه پیشینیان از طریق این اساتید، خود را از دروس و تحقیقات **اساتید نوپرداز** نیز محروم نسازند.

البته منظور ما از علما و اساتید نوپرداز، علما و اساتیدی است که ضمن تحفظ بر اصالت و دوری از ابتذال، هم در محتوا و هم در قالب تدریس، هم پای زمان جلو آمده‌اند و نه تنها پژوهش‌های فقها و اصولیین معاصر را به عین عنایت می‌نگرند بلکه نسبت به مطالعاتی که در فضای غیر شیعی و حتی غیر اسلامی انجام شده

است و به نوعی به مباحث علمی ما ربط پیدا می‌کند، همچون کنکاش‌های هرمنوتیست‌ها، فلاسفه تحلیلی و فیلسوفان علم در مغرب زمین، بی‌اعتنا نیستند و در بررسی‌ها و تتبعاتشان به تحلیل، تنقید و احیانا تفنید محققانه آراء و انظار آنان نیز می‌پردازند.

قطعا چنین علما، فقیهان و اصولیان زمان شناسی در درک و فهم شرایط جدید و موضوعات نوپدید و استنباط حکم حوادث واقعه و مسائل مستحدثه هم می‌توانند **موفق‌تر** عمل کنند و دست به نظریه پردازی‌های راهگشایی متناسب با مقتضیات زمان بزنند.

فائده ۹) بهره گیری از مشاور درسی، هادی تحصیلی و راهنمای علمی

همان گونه که سیر و سلوک عرفانی، بی‌همره‌ی خضر نشاید، سیر و سلوک علمی نیز محتاج استادی است که به شکل خاص به ارشاد و راهنمایی شاگرد خویش پردازد و قدم به قدم با او همراهی کرده، در مشکلات و معضلات از او دستگیری نماید.

مسلماً وجود یک مشاور و استاد راهنما برای عموم طلاب در همه مقاطع و مراحل - اعم از مقدمات، سطح و خارج - شایسته و حتی بایسته است، ولی وجود وی در مراحل بالاتر و در جایگاه حساسی همچون درس خارج، الزامی‌تر و ضروری‌تر به نظر می‌رسد.

چه بسا این استاد که خود قاعدتاً یک عالم مهذب و متقی و متخلق به اخلاق الهی است بتواند در قامت یک **طیب**

روحانی و مربی ربانی به تربیت و دستگیری معنوی و اخلاقی متربی خود نیز پردازد، که نعم المطلوب و به جد، مستحسن است، ولکن آنچه در این مقام و فعلا مد نظر است، راهنمایی، هدایت و مشاوره تحصیلی برای طی طریق علمی از مسیری مطمئن تر، سهل تر و کوتاه تر و به صورتی سالم و غانم است.

مشاور درسی، هادی تحصیلی و راهنمای علمی، باید خود به درجه **اجتهاد مطلق** رسیده باشد و ضمنا صاحب سالها سابقه و تجربه تدریس علوم اسلامی و تفقه در دین باشد.

و اما نکته پایانی در این قسمت آنکه، در صورت امکان، طلبه می تواند از یکی از اساتیدی که در نزد آنها به خواندن درس خارج مشغول است - ترجیحا استاد درس خصوصی به ویژه با کارکردها و خصوصیات که برای درس خصوصی و استاد آن برشمردیم - به عنوان مشاور استفاده کند.

فائده ۱۰) هرمنوتیک. فلسفه تحلیلی و فلسفه علم

پیشنهاد می‌شود که طلاب، همزمان با حضور در دروس خارج و بهره‌مندی از بحوث اجتهادی، به آشنایی با هرمنوتیک، فلسفه تحلیلی، فلسفه علم، برخی از فلسفه‌های مضاف و علوم دیگری که در حوزه دانش‌های زبانی و مرتبط با علم تفسیر متن و یا به هر شکل **دارای ربط معتنا بهی با علوم و معارف حوزوی** هستند نیز بپردازند.

با مراجعه به سایت و کانال **مباحث** از توضیحات بیشتر در این زمینه و سایر برنامه‌ها بهره‌مند شوید.

سایت : mabaheth.ir

کانال ایتا : @mabaheth